Temat: **Zniewolone społeczeństwo przyszłości. Od utopii do antyutopii.**

Utopia to projekt ustroju społecznego opierającego się na zasadach równości, sprawiedliwości i solidarności, **wizja państwa idealnego**. W takim państwie **społeczeństwo jest doskonałe**, znakomicie zorganizowane, szczęśliwe, żyje zazwyczaj z dala od reszty świata - na nieznanej wyspie lub nawet na Księżycu.

POCZĄTKI UTOPII

Termin **utopia** pochodzi od tytułu dzieła Tomasza Morusa opisującego idealne państwo umiejscowione na wyspie Utopia. Praca ta powstała w 1516 r., jednak wizje doskonałej organizacji społeczeństwa są znacznie wcześniejsze. Tworzyli je już starożytni: Platon *(Państwo),* jego uczeń Arystoteles, Plutarch *(Żywot Likurga)* i Ksenofont. Temat podjął też żyjący na przełomie IV i V w. św. Augustyn *(De civitate Dei).* Z kolei na Morusie wzorował się Tommaso Campanella *(Państwo słońca).*

POLSKA UTOPIA LITERACKA

Oświeceniowi literaci reprezentujący obóz reform odwoływali się do utopii, zabieg ten pozwalał im bowiem upowszechniać pomysły naprawy Rzeczypospolitej. Metodę tę zastosował Ignacy Krasicki w książce *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki.* Wyspa Nipu, dokąd trafił tytułowy Doświadczyński, to kraj dobrych, łagodnych dzikusów, żyjących w systemie patriarchalnym. Nie znali oni przemocy.

Cenili rozum, rozsądek i cnotę. Odrzucali wszystko, co prowadziło do nierówności społecznej. Ubierali się w jednakowe szaty - miało to znamionować równość społeczną. Stanowili społeczność naprawdę szczęśliwą. W sposobie wychowania obowiązującego na Nip u Krasicki widział panaceum na polskie bolączki. Z kolei Michał Dymitr Krajewski wysłał swojego bohatera aż na Księżyc. Tam Zdarzyński *(Wojciech Zdarzyński życie i przypadki swoje opisujący)* spotkał Sielan, lud mądry i cnotliwy, ceniący równość, żyjący w pokoju.

Nie wielu pamięta, że i Adam Mickiewicz tworzył w duchu utopii. Jego nieopublikowana i zachowana jedynie w drobnych fragmentach *Historia przyszłości* to powieść napisana w duchu fantastyki naukowej, politycznej i społecznej. Mickiewicz nakreślił w niej obraz przyszłości od 2000 r. Przewidział ogromny postęp cywilizacyjny, co świadczy o jego zmyśle profetycznym. W tej odległej przyszłości ludzkość dysponowała komunikacją międzyplanetarną, samolotami, radiem, światłowodami i wieloma innymi wynalazkami. Mickiewiczowski obraz rozkwitu cywilizacyjnego przypominał wcześniejsze wizje utopijne.

Bolesław Prus w noweli *Zemsta* zaprezentował swoją wizję dotyczącą przyszłych losów Polski. Zgodnie z nią Polacy osiedli w Afryce. Pustynię przekształcili w tereny mieszkalne, znaleźli sposoby leczenia rożnych chorób. Zasłużyli na miano wynalazców, odkrywców i najdzielniejszych oraz najbardziej rzetelnych pracowników. Jeden z nich został nawet papieżem. Utopijne idee obecne są też w twórczości Stefana Żeromskiego (*Przedwiośnie)* i Wincentego Lutosławskiego *(Ludzkość odrodzona).*

XX-WIECZNA ANTYUTOPIA

Wiek XX zmienił sposób myślenia o utopii. Postulowane w literaturze utopijnej **uniformizacja życia** i **kolektywizacja rolnictwa** okazały się przekleństwem, podobnie jak pomysł **wyizolowania społeczeństw**.

Odgórne organizowanie ludzkiego życia, sterowanie im, wprowadzanie rożnych obostrzeń, sprzyjające według zwolenników utopii szczęśliwości społecznej, doprowadziły w realnym świecie do katastrofy. Zrealizowany ideał okazał się pułapką (faszyzm, komunizm). Jak bardzo realna była groźba, że wizje takie staną się rzeczywistością, potwierdza książka *Dwie utopie* Lenina. Przywódca Rosji Radzieckiej stwierdził w niej, że utopie stały się faktem i przybrały postać „ realnego socjalizmu ”. Socjalizm stanowił według niego urzeczywistnienie utopii.

Idea utopii budziła niepokój Wisławy Szymborskiej, autorki wiersza *Utopia.* Wedle słów noblistki Utopia to szczęśliwa wyspa, na której panuje prawdziwa harmonia. Kłopot w tym, że opuścili ją mieszkańcy, a ślady ich stop prowadzą, co znaczące, do morza. Również Zbigniew Herbert obawiał się z realizowania idei utopijnych. Powiedział: „Ja nie lubię utopii. Bo zaczyna się od tego, że ktoś wymyślił sobie wyspę i tam cudowny ustrój jakiś panuje, a kończy się na obozach koncentracyjnych”. Wyraził tym samym przekonanie, że utopie mogą skutkować narodzinami systemu totalitarnego. Literackie obrazy, dające - niczym u Herberta i Szymborskiej - wizję z biurokratyzowanego świata, w którym życie jednostki podporządkowane zostało totalitarnym mechanizmom, określa się mianem **antyutopii**. Nurt literatury antyutopijnej stał się odrębnym zjawiskiem literackim dzięki popularności powieści *Nowy wspaniały świat* A . Huxley’a i *Rok 1984* G. Orwella.

KATASTROFICZNA PROGNOZA W TWORCZOŚCI ALDOUSA HUXLEYA

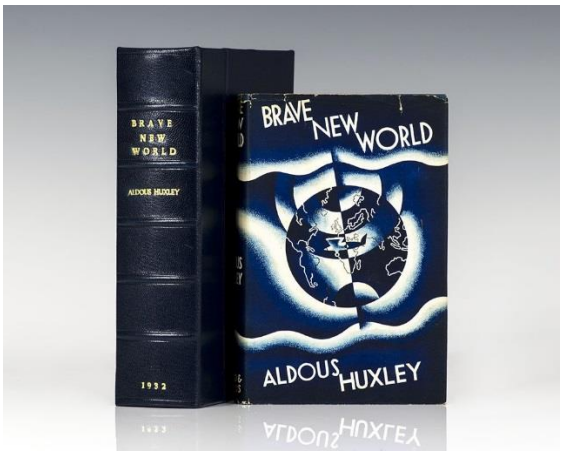

Źródło: https://www.raptisrarebooks.com/product/brave-new-world-aldous-huxley-first-edition-rare-signed/

Okładka powieści Huxleya Brave New World (Nowy wspaniały świat) Aldous Huxley (1894-1963) - angielski pisarz i eseista, znany przede wszystkim z powieści przesyconych pesymistyczną refleksją nad przyszłością, stanowiących satyryczne rozważania nad losem cywilizacji. Napisał m .in. Kontrapunkt, Ostrze na ostrze, Nowy wspaniały świat, Niewidomy w Gazie, Po wielu latach.

Powieść Aldousa Huxleya *Nowy wspaniały świat* (1932) jest antyutopią wyrażającą obawę autora przed katastrofalnymi następstwami faszyzmu. Ten utwór, zrodzony z krytycznego spojrzenia autora na rosnącą dehumanizację życia, to obraz totalitaryzmu, który swym zasięgiem objął Republikę Świata, w tym Europę Zachodnią pozostającą pod rządami Jego Fordowskiej Mości Mustafy Monda. W Nowym Świecie to rok narodzin Forda, a nie Chrystusa, stanowił pewną cezurę. Zwiastował bowiem nadejście ery fordyzmu. Wstępnym jej etapem, a zarazem pierwszym krokiem ku ograniczeniu indywidualizmu, stało się założenie w Detroit

koncernu samochodowego Forda, anastępnym - stworzenie Nowego Świata. Kolejnym krokiem było powstanie Departamentu Zapłodnienia w londyńskim Ośrodku Rozrodu i Warunkowania. Dokonywano w nim zapłodnień ludzkich komórek jajowych podzielonych na typy: alfa, beta, gamma, delta i epsilon. Najlepsze - przyporządkowane do typu alfa i beta - miały szansę normalnego rozwoju. Gorsze, które zostały zakwalifikowane do typu: gamma, delta bądź epsilon, poddawano procesowi wielokrotnego podziału. Z każdej takiej komórki rodziło się nawet kilkudziesięciu identycznych osobników, których przeznaczeniem była nieskomplikowana i niewymagająca samodzielności praca. Narodziny człowieka sprowadzono zatem do procesu masowej produkcji. Owa produkcja oraz naukowa tresura pozwalały na przysposobienie ludzi do wypełniania określonych zadań. Przygotowanie do życia i pracy zaczynano już we wczesnym dzieciństwie. W pomieszczeniu, w którym znajdowały się niemowlęta, rozstawiano wazony z kwiatami i rozkładano kolorowe książeczki. Gdy dzieci się do nich zbliżały, stosowano delikatne wstrząsy elektryczne. Chwalący tę technikę dyrektor ośrodka podkreślał: „Książki i głośny hałas, kwiaty i elektrowstrząsy - już w niemowlęcym umyśle człony tych par są kojarzone, po dwustu zaś powtórzeniach takiej lub podobnej lekcji ulegną nierozerwalnemu spojeniu. [...] Wyrosną [dzieci] z ≪ instynktownym ≫ [...] wstrętem do książek i kwiatów. Odruchy trwale uwarunkowane. Z książkami i botaniką dadzą sobie spokój na całe życie”.

Powyższe działania wzmacniała polityka zabezpieczająca ludzkość przed wszelkimi uczuciami. Jej efektem była kampania przeciwko Przeszłości, zburzenie Wielkiej Biblioteki Muzeum Brytyjskiego, zamknięcie wszystkich muzeów, pozbycie się pomników i innych śladów historii, spalenie książek wydanych przed rokiem 150 po narodzinach Forda. Ukoronowaniem oddziaływań państwa na społeczeństwo było wprowadzenie do powszechnego obiegu somy - narkotyku, o którym Mustafa Mond, jeden z zarządców Republiki Świata, mówił, że ma „wszystkie zalety chrześcijaństwa i alkoholu, żadnej z ich wad”. Chwalił jego działanie: „Uwalniamy się [dzięki lekowi] od rzeczywistości, kiedy tylko zechcemy, i takoż wracamy, bez bólu głowy i bez potrzeby mitologii”. Narkotyk ten chronił zatem przed nastrojami niepożądanymi z punktu widzenia państwa.

Przedstawione powyżej informacje czytelnik mógł poznać z początkowych sekwencji powieści, stanowiących zbiór pozornie luźnych wątków. Potem zaczyna śledzić epizod przygodowy. Pojawia się w nim potomek oświeceniowego dobrego dzikusa, John, mieszkający w Rezerwacie Dzikich. John Savage nauczył się czytać, korzystając z książek podarowanych mu przez, o ironio, jednego z Indian zamieszkujących rezerwat. W ten sposób poznał dramaty Szekspira i dzięki ich lekturze stał się człowiekiem wrażliwym. Sprowadzony do Londynu obserwował zastaną tam rzeczywistość, jakże odmienną od tej znanej mu z rezerwatu . Jego przewodnikiem był Mustafa Mond, który dowodził, że dopiero Nowy Świat sprawia, iż ludzie są odżywieni i bezpieczni. Nie znają ani namiętności, ani starości, co jest dla nich błogosławieństwem. Choć osiągnięcie takiej stabilizacji wymagało poświęcenia nauki, sztuki i religii, efekt był tego wart. John buntował się przeciwko takiemu myśleniu, nie godził się z nim, gardził cywilizacją opierającą się na fałszywym obrazie szczęścia.

Ponieważ uświadomił sobie, że przyjdzie mu żyć w świecie pozbawionym prawa do samostanowienia, popełnił samobójstwo.

Powieść Aldousa Huxleya stanowi satyrę na stechnicyzowane życie ludzi. W absurdalnym świecie, który pisarz sportretował, zdehumanizowane społeczeństwo tworzy infantylną cywilizację. *Nowy wspaniały świat* to antyutopia przedstawiająca bardzo pesymistyczną wizję przyszłości, która jednak ma znamiona prawdopodobieństwa. Jest krytyką systemów totalitarnych, szczególnie rodzącego się faszyzmu. Faszyzmowi Huxley poświęcił też piąty rozdział *Nowego wspaniałego świata poprawionego,* zbioru refleksji wydanego w 1958 r. Podkreślił w nim narastanie niepokojącego zjawiska autorytaryzmu. Przeanalizował funkcjonowanie propagandy hitlerowskiej. Dostrzegł, że hitleryzm bazował na stale powtarzanych formułach, które dzięki propagandzie były postrzegane przez tłumy jako własne. Z lękiem skonstatował, że tłumy te ulegają „zatruciu stadnemu", a to skutkuje„ imbecylizmem moralnym". Jedyną formą obrony przed zakusami totalitarnych dyktatorów jest według Huxley nauka, ponieważ to właśnie ona wyzwala w człowieku pragnienie wolności.

.

WIELKI BRAT PATRZY

Futurystyczna antyutopia George'a Orwella (właśc. Eric Arthur Blair) *Rok 1984* (1949) jest zaliczana do najważniejszych książek XX w. Choć realia przedstawione w powieści są fikcyjne, a groteskowo ukazana Oceania nie ma odpowiednika w rzeczywistości, bez trudu można tu znaleźć ślady autentycznych obaw pisarza przed faszyzmem i komunizmem.

Świat sportretowany przez Orwella jest wynaturzony. Ludność Oceanii odwoływała się do zasad, które ograniczają swobodę działań człowieka. Cała władza była skupiona w rękach jednej partii, która rządziła za pośrednictwem czterech ministerstw: Prawdy, Miłości, Pokoju oraz Obfitości. Nazwy te zakrawają na ironię. Pracownicy urzędu chlubnie ochrzczonego mianem Ministerstwa Prawdy zajmowali się m .in. propagandą, oświatą i rozrywką. Ich zadaniem było manipulowanie obrazem rzeczywistości i faktami historycznymi. Minister Pokoju prowadził wojnę, a Ministerstwu Miłości podlegała Policja Myśli odpowiedzialna za aresztowania i morderstwa polityczne. Głównym zadaniem pracowników Ministerstwa Obfitości było opracowywanie raportów świadczących o wzroście gospodarczym.

Georg Orwell

Źródło: https://quillette.com/2020/01/20/podcast-73-george-orwells-biographer-on-the-70th-anniversary-of-his-death/

Społeczeństwo składało się z trzech podstawowych grup: członków Partii Wewnętrznej, członków Partii Zewnętrznej oraz tzw. proli, czyli przedstawicieli proletariatu. Proletariat był grupą najliczniejszą, stanowiącą aż 85% ogółu. Ludzie ci, przez członków partii postrzegani jako podludzie, byli siłą roboczą i często żyli na granicy ubóstwa. Proli w zasadzie nie indoktrynowano. Ze względu na mizerny intelekt i tak nie potrafili pojąć zawiłości polityki. W związku z tym nie istniała konieczność cenzurowania ich wypowiedzi, ograniczania im dostępu do telewizji czy inwigilowania. Pozbawieni świadomości społecznej nie wszczynali buntów, koncentrowali się wyłącznie na zaspokajaniu elementarnych potrzeb.
Członkowie Partii Zewnętrznej tworzyli dość liczną grupę społeczną, jednak dużo mniejszą niż proletariat. Zajmowali się pracą w administracji. Policja Myśli kontrolowała ich i inwigilowała w sposób permanentny. Ponadto ze wszystkich stron otaczały ich teleekrany, które były równocześnie kamerami śledzącymi każdy ruch. Nie mogli pozwolić sobie na wolność wypowiedzi, określaną mianem myślozbrodni, za każde bowiem przewinienie przeciwko systemów i mogli zostać ewaporowani, czyli nie tylko zamordowani, ale i wymazani z wszelkiej dostępnej dokumentacji. Elitę stanowili członkowie Partii Wewnętrznej, najmniej liczna grupa społeczeństwa Oceanii. To oni sprawowali nad wszystkim kontrolę i nie dopuszczali do jakiejkolwiek zmiany. Przysługiwało im jedzenie najwyższej jakości, mieli dostęp do używek i dóbr luksusowych. Posługiwali się nowomową, czyli językiem propagandy. Służyła ona narzucaniu odbiorcom poglądów i wartości. Pojęcie nowomowy utrwaliło się we współczesnym języku. *Rok 1984* jest futurystyczną antyutopią - zasady panujące w państwie utopijnym zostały ukazane jako czynnik i ograniczające wolność człowieka. Pisarz zaprezentował w nim losy człowieka zniewolonego prze z system. Główny bohater powieści, Winston Smith, należał do klasy średniej, był więc członkiem Partii Zewnętrznej. Jako pracownik Ministerstwa Prawdy zajmował się ewaporowaniem oraz wprowadzaniem zmian w gazetach zawierających błędne prognozy władz. Po II wojnie światowej zagrożenie przekształcenia wizji utopijnych w system totalitarny stało się bardzo realne. Wielki Brat, czyli system inwigilacji będący częścią biurokratycznego aparatu nacisku, może kiedyś stać się rzeczywistością.

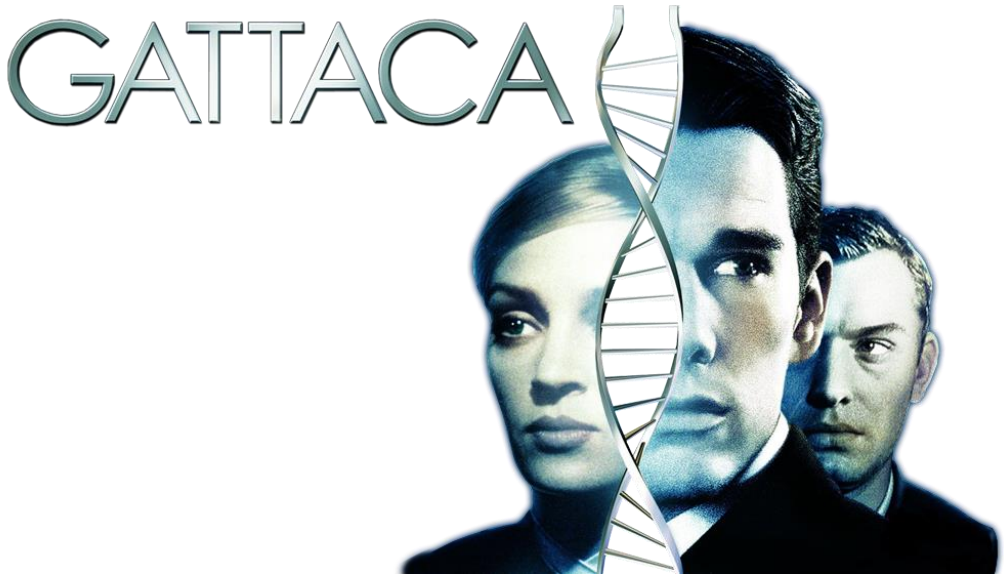

Źródło: http://discri-movie.e-monsite.com/pages/gattaca.html

Niepokojące wizje utopijnych społeczeństw chętnie przedstawia także Hollywood. Filmem, który ukazuje z pozoru idealne społeczeństwo, jest Gattaca - szok przyszłości. Ludzie posiedli tu umiejętności pozwalające na swobodną modyfikację ludzkiego DNA, co doprowadza do sytuacji, w której każda zamożniejsza rodzina może sobie zamówić w laboratorium idealnie zdrowe dziecko. Niestety ci, którzy nie dysponują takimi środkami, mają ogromne problemy, by zrealizować swoje marzenia.
Gattaca - szok przyszłości (1997), reż. A. Niccol - LINK:
https://www.filmweb.pl/film/Gattaca+-+Szok+przysz%C5%82o%C5%9Bci-1997-5787

Lekcja opracowana na podstawie podręcznika: Marcin Markowicz, Olga Pytlińska, Agata Wyroda: Historia i społeczeństwo. Rządzący i rządzeni, wyd. WSiP